

УДК 821.161.2

Л. В. СТАРОВОЙТ

м. Миколаїв

starovoyt-08@mail.ru

ОСОБЛИВОСТІ СЮЖЕТНО-КОМПОЗИЦІЙНОЇ ТА ОБРАЗНОЇ СТРУКТУРИ ЛІРИЧНОЇ ПОВІСТІ Б. МОЗОЛЕВСЬКОГО «ДУМА ПРО СТЕП»

У статті розглядається сюжетно-композиційна та образна структура повісті Б. Мозолевського «Дума про степ». Звернуто увагу на специфіку перемежування прозових глав віршами, виділено образ оповідача як ключового персонажа, простежено домінуючу присутність ліричного начала в творі.

Ключові слова: композиційний центр, ключовий персонаж, рефлексивність, суб'єктивна свідомість.

Б. Мозолевський найбільш відомий світові як учений-археолог, що уславився науковими дослідженнями скіфської доби та віднайденням у 1971 році в районі Товстої могили (Дніпропетровська область) найвагомішої археологічної знахідки ХХ століття – золотої царської прикраси – пекторалі. Однак вагомим є його внесок і в розвиток української поезії. Він є автором восьми поетичних збірок, перші три з яких російськомовні. Але з початку 70-х років, саме у час тотальної русифікації Б. Мозолевський почав усі наукові розвідки і вірші писати по-українськи, повернувшись до глибин власного національного ества.

Однак у доробку Б.Мозолевського є ще й особливі твори, що синтезують в собі прозу та поезію. Насамперед, це лірична повість «Дума про степ», а також «Скіфський степ». Якщо другий із названих творів був опублікований за життя автора (1983 рік), то «Дума про степ» лише після смерті автора була оприлюднена в журналі «Дніпро» в 1996 році.

Якщо поетична творчість Б. Мозолевського, хоч і нечасто, все ж ставала предметом наукових досліджень І. Дзюби [1], Є. Сверстюка [7], В. Забаштанського [4], О. Кухар-Онишка [2], В. Панченка [6] його доробок як ученого-археолога розглянуто в працях В. Шкварця [9], то повість «Дума про степ» майже не розглядалася в літературознавчих дослідженнях, минула її в свій час і критика. Відома лише передмова до твору Л. Череватенка [8]. Завданням нашої статті є виявлення особливостей сюжетно-композиційної та образної структури ліричної повісті «Дума про степ».

Дискусійним питанням є визначення жанру твору. За свідченням Л. Череватенка [8, 4], сам автор у першому варіанті дав йому назву

«Поема про степ», за аналогією «Поєми про море» О. Довженка. Через деякий час Б. Мозолевський змінив назву на «Дума про степ», додавши підзаголовок, який містив його власне жанрове визначення: «поема у прозі». Через деякий час автор вніс уточнення у визначення жанру, залишивши дефініцію «лірична проза». З останнім авторським визначенням варто погодитися, бо цей твір – синкретичне утворення, настільки емоційне, перейняте сповідальною відвертістю, що йому однаково властиві риси і епосу, і лірики.

Б. Мозолевський уже мав досвід поєднання у одному творі прози та поезії, написавши «Скіфський степ». Ця книга вийшла в 1983 році, швидко завоювавши популярність у читачів. У прозовий текст у ній були дуже влучно вмонтовані вірші скіфської тематики, які збагачували текст лірично-сповідальною тональністю. Б.Мозолевський, натхненний успіхом книги, вирішив повторити цей прийом (поєднання поезії з прозою) і в «Думі про степ». Вочевидь, спочатку було створено лише прозовий варіант, а інкрустування віршами стало наступним етапом. Спочатку автор добирив вірші з тих, які увійшли до збірок, уже виданих. Але значну частину поезій йому довелося написати саме для цієї ліричної повісті.

«Дума про степ» має своєрідну композиційну будову: експозиційний вступ, дев'ятнадцять розділів та завершальний епілог. Кожен із розділів починається і завершується віршами. Композиційним центром твору є душевні переживання та думки оповідача, який виступає ключовим персонажем твору. Сюжет як цілісна система у повісті відсутній, але він «компенсується рухом багатопланових розгалужених асоціацій, сконцентрованих

у постаті головного персонажа з рисами ліричного героя, який відіграє роль структурного чинника експресивної нарації» [3, 561].

Повість має автобіографічний характер, лірично-сповідальна тональність надає їй особливої схвильованості у викладі, теплоти і сердечності. Автор ніби зливається з розповіддю, монтуючи її з окремих картин – епізодів. Б.Мозолецький згадує свій родовід з діда-прадіда, розповідає про своє дитинство і підлітковий вік. Оповідь обривається на п'ятнадцятому році життя, коли він «покидав Миколаївку (село, в якому народився і де пройшло його дитинство – Л. С.), вирушаючи назустріч долі своїй, у пошуках хліба, та тієї правди на землі, та місця свого в житті» [5,49]. Іноді спогади автора про своє дитинство переростають у роздуми про світ і буття у ньому українців, асоціативний перебіг думок нагадує потік свідомості, із залученням психологічного самоаналізу автора.

Персонажі, зображені в ліричній повісті, є об'єктом нарративу оповідача. Він проявляє свою імпровізаційну ініціативу щодо вибору, komponування та осмислення фабульного матеріалу. Всі події насичуються суб'єктивною свідомістю оповідача. У творі простежується безкомпромісність авторської позиції: дуже неприкрашеними змалював Б. Мозолецький картини колгоспного побуту, «соціалістичного раю». Особливо вражають реципієнта сторінки про смерть прадіда і діда, один із яких, що був найдбайливішим господарем на селі, був вивезений на Соловки після розкуркулення і там загинув, а інший поліг від кулі місцевих активістів. Причиною розстрілу діда було те, що він намагався боронити своїх копей, на купівлю яких збирав гроші впродовж багатьох років, від конфіскації більшовиками.

Але найсокровенніші рядки письменник присвячує батькові та матері. Саме після прочитання цієї повісті постає жахлива і описана надзвичайно чесно, без прикрас, смерть батька Б. Мозолецького. До речі, в багатьох довідниках значиться, що батько поета загинув у боях Великої Вітчизняної війни. Але син розкриває неприкрашену правду: німці етапом гнали полонених із їхнього села, серед яких був і батько поета. Багато людей похворіли, пристали, і німці їх пострілювали. Батько був серед них. Сповідь сина дає можливість

зрозуміти, що гартувало його характер. Важко без батька було хлопцеві рости. «Але ще важче мені було усвідомлювати, що не зміг ти повстати, хоч би й ціною життя, проти темної сили зі зброєю в руках, а пішов на смерть, як вівця, низько опустивши голову. Тому завжди, коли постає переді мною вибір – стати за правду чи скоритися брехні – я згадував тебе і намагався вибрати перше, щоб дітям моїм не довелося запитувати колись мене: а чого ж ти мовчав тоді, батьку?» [5, 19]. Після прочитання таких одкровенень зрозумілішими стають витoki нездоланності натури письменника, безкомпромісності його життєвої позиції: «Чи то лише моя така планида, /.../ Шукаючи, блукати, мов сновиди, карнизми, горіти на вогні, / Палати, розбиватись об пороги, / Не знаючи ні сну, ні забуття?..».

Б. Мозолецький подовжує у своїх роздумах часовий простір повісті, подаючи роздуми про ті випробування, що випали йому на життєвому шляху: «Ти правий, батьку, мені легше, поки не поставлено на мене автомата, у мене ще є можливість виправити помилки, надолужити згаяне, наново переписати написане, тому я обіцяю тобі – поки ще ходжу, зробити все, щоб не довелося на тому світі червоніти за сина свого» [5, 20].

Надзвичайно важливу роль у повісті відіграє рефлексивність. Самоаналіз власних психологічних станів, емоційне осмислення автором своїх почуттів і переживань виконують сюжетотворчу роль, зумовлюють композиційний динамізм. Щиро виписані у повісті картини страждань в окупованому селі, тяжка праця у колгоспі відбудовчого періоду. Автор якнайширше використовує прийом сповіді та спогаду. Молодечий запал не давав підліткові перейматися складністю становища післявоєнного села, оповідь пронизана пафосом радості від спільної праці, відчувається весь час почуття гордості оповідача від раннього подорослішання: хоч війна позбавила його покоління дитинства, але дала значно більше: вміння не гнутися під ударами долі, силу волі, щоб вистояти у випробуваннях, загартувала характер.

Найтеплішими словами виписує автор образ матері. « Все життя, з першого мого дня, наді мною тиха мамина пісня... Мріяла колись мама стати артисткою. Так хіба ж було коли

за тим хазяйнуванням вгору глянути? Так і не поїхала вона нікуди, тільки все життя не переставала співати – ні за шитвом, ні за кужелем, ні за косою, ні за сапою, ні за тією жаткою. Були всі ті пісні мамині такі тихі й такі сумні, як і все її життя, бо скільки її пам'ятаю, ... вона завжди працювала. Жодного разу не можу пригадати, щоб мама сиділа із складеними руками» [5, 33]. Особливим щемом пройнята сцена прощання сина з матір'ю при відході її в засвіти: «І гірко мені було, що так мало радощів зміг я принести цим рукам, які випестували мене з пуп'яночка і зростили людиною на землі, а ще більше завдав їм печалі» [5, 35].

Жанровою специфікою повісті є перемежовування прозових глав віршами. В певній частині, як уже зазначалося, це були не спеціально створені для сюжету повісті вірші, а написані раніше, уже включені до поетичних збірочок. Але вони надзвичайно органічно інкрустували прозописьмо автора, надавали йому щемливо – одвертої тональності. Частина ж писалися спеціально для сюжету цього твору. Серед 38 віршів, уміщених у творі, можна виділити зразки пейзажної, громадянської, медитативної лірики. Часто автор звертається до так званої персонажної лірики – віршів, у яких виведені ліричні портрети родичів, односельців. Усі вірші пронизані гуманістичною ідеєю самоцінності, неповторності людського «я», у них проявилася дивовижна здатність перевтілення й співпереживання.

Насамперед, Б.Мозолецький подає у віршах спогади про власне дитинство. Їх розпочинає ніжно-мелодійна «Колискова», де надзвичайно вправно використано алітерацію на «с» (немає жодного віршованого рядка, у якому б вона не повторювалася раз чи двічі), де традиційні народнопоетичні образи Сну та Дрімоти трансформовані в оригінальні авторські: «батько Сон», «стара Сониха» і «маленьке Соненя». В іншому вірші поет ностальгує за тим спокійним часом дитинства, коли можна було тихенько заснути під кабицею, чекаючи маму зі степу: «Ще у мене ні справ, ні амбіцій - / Тільки степ цей та кавуни...»

Спогади часто переплітаються з роздумами про непрості життєві перипетії, що випали на життєвий шлях поета. І тоді поряд з образом малого хлоп'яти виникає осягання власних життєвих обривів, що переплелися з траге-

діями всього народу: «Я піду іще в матроси, / Поведу літак в політ, Пошурую топки трохи, – / Всього тільки десять літ... Я проб'юсь іще таранно / В світ, задивлений в красу, / Золотою пектораллю / Його небо потрясу!» Тут проривається крізь рядки і сум за втраченим часом, коли наукову та творчу роботу мусив міняти на кочегарку, і почуття гордощів і щастя, що саме йому, вихідцеві із самого серця Степу, вдалося здійснити найвагомішу археологічну знахідку за все ХХ століття.

Із віршів Б. Мозолецького постає покоління дітей війни, яким рано довелося подорослішати: «Лице було порепане, / В'їдався в очі піт / Я хвацько правив гребкою – Колгоспник в десять літ». Або в іншому вірші: «Десь уже після другого класу / Брав щоліта я батіжка / Та й ішов з побратимами разом / То до жатки, то до плужка. / Мав я власну ложку і миску / Й під собою землі не чув, / Коли баба Маша Камінська насипала мені борщу.» Фразеологізм «під собою землі не чув» якнайвдаліше передає емоційний стан підлітка, гордість від того, «що ти – потрібен, / Що недаром їси свій хліб». Природно, що поет відтворює себе як дитину степу, і ця пам'ять, любов до рідної землі пройдуть із ним через усе життя.

Міркування і почуття автора стають основою для осмислення причетності до історії народу. «Ми в п'ятнадцять солдатами / У Вітчизни були». / «Хліб нам з неба не падав! / Шлях наш був – боротьба. / Нам дісталась у спадок / Не найлегша доба» – констатує поет, але він упевнений, що ці випробування загартовували покоління дітей війни, навчили його сподіватися на власні сили, досягати поставлених цілей.

Є у повісті роздуми про найглибніше – про власне коріння. Голос поета живий і пристрасний. Не можна не погодитися з В. Забаштанським, який відзначає, що його «нервово оголені, непокірно затяті, щемливо болючі вірші про повоєнне сирітське дитинство, тривожну юність і трудову молодість перейняті, здавалось би, дуже особистим, часом до називання конкретних імен, фактів і подій, завжди набувають загальнолюдського значення, бенгетного громадянського звучання» [4, 9].

Слушною є думка Є. Сверстюка, висловлена, правда, щодо іншої поетичної збірки: «...твори (Б.Мозолецького – Л. С.) об'єднані

наскрізним ліричним струменем і якимось цнотливо чистим подихом ліричного героя, він володіє таємницею приваблювати будь-якою темою, будити почуття і думку» [7, 460]. Поетові притаманне мистецтво сповіді, шляхетність його натури диктує йому мотив відданості своїй малій батьківщині. Він неодноразово зізнається в синівській любові і вірності своїм землякам, своєму степовому краю: «Люблю тебе, гіркий мій степе, / Солончаки та полини! / Як раптом зможу жити без тебе. / Мене навіки проклени». Глибокого філософського звучання набувають рядки, від яких віє проникливою довірою: «Я зійшов на твоєму камінні / І на ньому ж таки упаду!»

Отже, важливою сторінкою творчості Б. Мозолецького є прозопоезія, зразком якої виступає «Дума про степ». У ній він зумів виробити свій оригінальний стиль, тісно поєднавши епічну розповідь з перебігом думок і почуттів автора, його емоційними переживаннями. Сповідальна одвертість об'єднує віршовані і прозові фрагменти тексту, тому ліричне начало у повісті є домінуючим.

L. STAROVOYT
Mykolaiv

PECULIARITIES OF PLOT, COMPOSITION, IMAGE STRUCTURE OF LYRICAL STORY «THOUGHT OF THE STEPPE» BY B.MOZOLEVSKY

The plot, composition, image structure of lyrical story «Thought of the Steppe» B.Mozolevsky are examined in the article. Attention is paid to the specifics of connection of prose and poetic texts, narrator as a key character is determined, dominant presence of lyrical beginning of work is considered.

Key words: composite center, a key character, reflectiveness, subjective consciousness.

Л. В. СТАРОВОЙТ
г. Николаев

ОСОБЕННОСТИ СЮЖЕТНО-КОМПОЗИЦИОННОЙ И ОБРАЗНОЙ СТРУКТУРЫ ЛИРИЧЕСКОЙ ПОВЕСТИ Б.МОЗОЛЕВСКОГО «ДУМА О СТЕПИ»

В статье рассматривается сюжетно-композиционная и образная структура лирической повести Б. Мозолецького «Дума о степи». Обращено внимание на специфику объединения прозового и поэтического текстов, выделено образ рассказчика как ключевого персонажа, рассмотрено доминантное присутствие лирического начала в произведении.

Ключевые слова: композиционный центр, ключевой персонаж, рефлексивность, субъективное сознание.

Стаття надійшла до редколегії 10.07.2014 р.

Список використаних джерел

1. Дзюба І. Скіфський степ під небом України / Дзюба Іван // Дніпро. — 1984. — № 7. — С. 120—127.
2. Кухар-Онишко О. На терезах вічності / Олександр Кухар-Онишко // Бузький гард — Миколаїв : МП «Можливості Кіммерії», 1996. — С. 73—76.
3. Літературознавча енциклопедія : у 2-х т. / авт.-уклад. Ю. І. Ковалів. — К. : ВЦ «Академія», 2007. — Т. І. — 2007. — 608 с.
4. Мозолецький Б. І мить як вік. / Борис Мозолецький ; передм. В. Забаштанського. — К. : Дніпро, 1986. — 174 с.
5. Мозолецький Б. Дума про степ / Борис Мозолецький // Дніпро. — 1996. — № 11—12. — С. 6—49.
6. Панченко В. Той, чия душа «край Скіфії стояла...» : про збірку поезії Бориса Мозолецького / В. Панченко // Літакцент : сучасна література в колі твого читання : альманах. — К. : Темпора, 2008. — Вип. 1. — 2008. — С. 156—161.
7. Сверстюк Є. Етюд з калиною / Євген Сверстюк // На святі надій : Вибране. — К. : Наша віра, 1999. — С. 457—466.
8. Череватенко Л. «Степе мій полиновий і тирсовий...» / Леонід Череватенко // Дніпро. — 1996. — № 11 — 12. — С. 4—6.
9. Шкварець В. Б. М. Мозолецький / В. П. Шкварець — Миколаїв : вид-во МДГУ ім. П.Могили. — 2006. — 244 с.